

A francia példa

(*A magyar és a francia irodalom viszonya
e század harmincas éveiben*)

A Teleki Intézet kiadásában 1946 könyvnapjára jelent meg Sőtér István *Magyar–francia kapcsolatok* című összefoglalása. Ebben századunk kultúrájának francia begyökerzését is áttekinti, természetesen az adott terjedelem korlátai között, elsősorban a *Nyugat* és a nyugatosok illetén kötődéseit feltárva, de szól azokról a fordításokról és fordítókról is, amelyek és akik a modern francia líráról adtak képet. Egészen természetes, hogy Sőtér a *Nyugat* körével foglalkozott, hiszen Justh Zsigmondtól kezdve a hazai „regény és költészet... töretlenül, folyamatosan mutatja a francia irodalom hatását”, Toldy István *Anatole*-ja Párizsban fogadja végzetét, Ambrus Zoltán *Midás királya* pedig az első analitikus regényünk, jóllehet írója idegenkedett a francia irodalom akkori modern törekvéseitől, elutasította a *Nouvelle Revue Française* szellemiségét, amely oly termékenyítően hatott a *Nyugatra*. Ady számára Párizs Bakonyinak minősült, de a francia líra – Baudelaire-t kivéve – mérsékeltlen hatott rá, mint ahogy Babitsra sem, ő a *Romlás virágaiban* inkább a klasszikus költőt, a Semaint ösztönzőjének tudó Tóth Árpád pedig a „pompázatot” tolmácsolta. Az induló *Nyugat* íróit inkább a félmúlt francia irodalma nyűgözte le: Móriczra a naturalizmus hatott, Szabó Dezső Verlaine-ről és Rimbaud-ról írt kiváló tanulmányokat, André Gide csak 1926-ban tűnt föl a *Nyugatban*, tehát nagyjából a második nemzedék indulása idején. Kosztolányi volt talán az egyetlen, aki könnyedén hasonította a francia stílust, számára a világirodalom nem tudatos programok követését vagy honosítását jelképezte, hanem olyan élő organizmusnak tekintette ezt, amelyből hol innen, hol onnan meríthetett (Francis Jammes-ből bizonyosan), írói egyéniségének lett szerves része a franciás elegancia és mértéktartás.

A második nemzedék írói sokkal figyelmesebben követték nyomon a modern francia irodalmat: Illyés Gyula egy ideig „élt” benne, akárcsak Márai Sándor, aki többször is írt arról, milyen sok értékes ösztönzést kapott Párizstól és az új francia irodalmi törekvésektől. Cs. Szabó László egy virtuálisan létező Európáig nyomait tárta föl esszéiben, Hevesi András pedig egyike lett „franciás” íróinknak, mint *Párizsi esője* is bizonyítja. De hogy a modern francia irodalmat nemcsak az írók figyelték, hanem az olvasók is képet kaphattak róla, s e kép épp a *Nyugatban* tárult föl a legérzékletesebben, az első-

sorban Gyergyai Albertnek köszönhető, aki nemcsak Proust-fordításával tett halhatatlan szolgálatot, hanem a francia irodalmat rendszeresen szemmel tartó esszéivel, tanulmányaival és bírálataival is.

Gyergyai Albert küldetése

Valódi küldetést teljesített e szemérmes, visszahúzódo, bámulatosan művelt irodalomtörténész-fordító, aki talán élete végéig a szépíró is rejtegette magában. Nemcsak emlékirata bizonyítja ezt, hanem esszéi is, *A mai francia regényről* írt könyve pedig az egyik legszebb irodalomtörténet, annak bizonyossága, hogy az irodalomról nemcsak szárazon és az elvont tudományosság látszatát keltve lehet képet rajzolni.

Franciás vonzalmait az Eötvös-kollégiumban eltöltött évei is erősítették, ahol az első világháború előtti években lépett színre a kollégium további sorsát meghatározó, a francia tudományosság szellemét közvetítő generáció: Gombocz Zoltán, Horváth János és Szekfű Gyula. Gyergyai 1914-ben utazott Franciaországba, a világháború kitörése után internálták, egy ideig a „Fekete kolostor” vendégszeretét élvezte. 1919-ben tért haza, s egy mesteri Schöpflin-portré után nem kisebb tekintéllyel szállt vitába, mint Ignotus, aki a *Világban* „gyászbeszédet” tartott a modern francia regény fölött (mellékesen Várkonyi Nándornak a *Symposion*ban megjelent *A francia szellem* című tanulmányát is bírálta).¹ Ugyanebben az évfolyamban ismertetőt írt barátja, François Gachot novelláskötetéről, s lefordította Cocteau-ról szóló írását.² Ekkor már a *Figyelő*-rovat egyik legtermékenyebb munkatársa, Valéryről írt rövid esszéje Osvát Ernő emlékének ajánlott nagyszabású tanulmányának előhangja.³ Curtius *Az új Franciaország irodalmi úttörői* című könyve, amelyről alapos bírálatot írt 1926-ban,⁴ rendkívüli visszhangot keltett hazánkban, szinte minden fontos folyóiratban jelent meg róla alapos, egyetértő vagy vitatkozó méltatás. Nem érdektelen, hogy német elfogultságát és szűkkeblűségét a francia irodalom másik nagy népszerűsítője, Eckhardt Sándor Gyergyaihoz hasonló módon tette szóvá.

Első nagy, francia tárgyú esszéje François Mauriacról jelent meg a *Nyugatban*, 1927-ben.⁵ Mint később írta, „ifjúi és lelkendező egyoldalúsággal” méltatta az író, akiről bensőségesebb, szebb esszé azóta sem jelent meg nálunk. Esszéjében a forrongó ifjúság írójaként méltatta Mauriacot – aki néhány évvel később a konzervatív kritikusok számára kemény diónak minősült a bűn és az emberi esendőség kendőzetlen ábrázolása miatt, amivel alapjaiban rendítette meg azt az elképzelést, hogy keresztény regény csak az erkölcsi jó győzelmével végződhet. Gyergyai kiváló érzékel mutatott rá, hogy Mauriac regényeiben is jelen van Pascal rejtőzködő Istene, hősei vergődése és szenvedése voltaképp ennek bizonyossága. „Évezredek hittételek – a szabadságról, megváltásról, kegyelemről, eredendő bűnről, a test félelmetes fontosságáról,

a szenvedélyek rendszeréről, s talán mindenekelőtt a fáradhatatlan önmegismerésről, amely az önvallomástól akár az önsanyargatásig vezethet – oly forrón és közvetlenül élednek újjá Mauriacban, mint annál a misztikusnál, akinek sebe vérezni kezd Krisztus sebeinek szemléletén.”

Az említett Valéry-tanulmányt négy év után követte a *Francia dekameron*, Gyergyai népszerűsítő és közvetítő tevékenységének egyik csúcspontja. Érdemes azonban egy rövidebb portróját is idéznünk, a *Salavin* szerzőjéről, Georges Duhamelről.⁶ Ez ugyanis rávilágít Gyergyai Albert módszerének egyik jellemzőjére: ez a szépen, látszólag könnyedén fogalmazó esszéíró olykor keményen megküzdött a befogadásért, ízlésének, rokonszenveinek korrekciójáért. Gide, Mauriac, Giraudoux és a többiek mellett Duhamelt eleinte szürkének, bölcselkedését fárasztónak érezte, útikönyveit pedig a „társadalmi, józan ész” termékeinek. Így olvasta, idegenkedve, a szentség felé törekvő Salavin történetét, mígnem az utolsó kötetben megint megcsapta az írás „csodája”, s felismerte az önmagával mindig elégedetlen hős igazi rokonait: Don Quijotét, Candide-ot és Miskin herceget, a „suta jóság s a szép illúziók e mennyei balekjeit”. Ezek is legalább oly közel álltak szívéhez, mint a nagy bűnösök, s miközben aggódalmasan figyelte Európa válságát, töretlenül remélté, hogy a rossz – mint kedves írói regényeiben – magában hordja ellentétét, s a megújulás reményét a végsőkig őrizni kell.

Nagy tanulmányai közül legtöbbit a Proustról írtat említik.⁷ A fordító valóságát a francia író alkotásmódjának mélyenszántó, beleértő elemzése teszi teljessé. De tévedne, aki ezekkel a korszakértelmező írásokkal mérné csak Gyergyai szerepének súlyát. Kisebb bírálati, folyóirat-szemléi legalább ilyen fontosak, hiszen a korszak francia művészi törekvéseinek szinte minden mozzanatáról számot adott, érdeklődése még a zenére is kiterjedt. S hogy a kaleidoszkóp színei végül egységet alkossanak, 1937-ben megjelentette *A mai francia regény* című munkáját, amelyben épp akkora beleérzéssel szólt a múlttól és a félmúlttól, mint a jelenről, Stendhalról, mint Gide-ről. Hogy Proust-fordítása mit adott a magyar kultúrának, pontosan jelzik Babits és Halász Gábor méltatásai,⁸ s hogy Proust népszerűsítésének orientáló szerepe volt, bizonyítja, hogy az ugyancsak francia ízlésű, a *Nemzeti Újság*ban nagy francia írókkal beszélgető Just Béla *Proust körül* című tanulmányával nyert kitüntetést a *Nyugat* pályázatán (s bebocsájtást a lapba).⁹ A francia regényről írt Gyergyai-mű azonban máig „alapl mű”, akárcsak Eckhardt Sándor *Francia szelleme*.

Németh László a franciákról

Gyergyai szenvedélyesen szerette a francia irodalmat, az ember felemelésének, megválthatóságának jeleit keresve. A szépségtől elbűvölten kalandozott benne. Németh László, kivált a *Tanú* korszakában más szemmel, más ízléstől vezérelve olvasta a franciákat, de ugyancsak érzékenyen, talán kritikusb-

ban, mint nemzedéktársa. 1932-ben Romain Rolland *Goethe és Beethovenjét* ismertette, a következőképp zárta értékelését: „Romain Rolland Goethe és Beethovenje mögött én nemes, de művészetellenes érdeklődést érzek. Mindenáron meg akarja érteni a géniuszt, de mindenáron az érzelmes »nemes-ség« dajkanyelvére akarja fordítani. Készültsége nagy, tárgyisztelete szinte túlzott, de megköti egy sztereotip humanitás, amelynek, valljuk meg, kissé nyárspolgár szaga van. E könyv, amely egy nagy szellem másodlagos dilet-tantizmusát védi, érzékletesen leplezi le azt a primer diletantizmust, amely Romain Rolland-t e nagy szellemtől elválasztja.”¹⁰

Ne az értékítéletre igyujunk, hanem arra a bírálataira, amellyel a fiatal író Romain Rolland humanizmusát illetve. Némi bátorság ehhez is kellett, hiszen a németek és franciák megbékélését szorgalmazó Romain Rolland nagy tekintély volt, Curtius például hosszan méltatta érdemeit. Milyen hát Németh László szerint az igazi humanista író, aki ráadásul nagy író, sőt – szerinte – a legnagyobb huszadik századi francia író? Gide-tanulmányának¹¹ egy részlete válaszol a kérdésre. Arról ír, hogy az emberek nagy többsége erkölcs nélkül éli életét. „Más az az ember – folytatja –, akinek az erkölcsi erőfeszítés az élet. Ez az ember nem törődik a törvénnyel, minden kívülről ráerőszakolt regula értelmetlen ösztöneinek a kétirányúsága mellett. Az ilyen ember hol azt sajnálja, mért nem vagyok följobb, hol azt, mér nem vagyok alantabb. Szentté merevedve, de ellenállhatatlanul vonzza indulatai bozótja is.” Gide nagyságát ebben a kétpólusú életben és irodalomestményben ismerte föl, s talán nem járunk messzire a valóságtól, ha megkockáztatjuk: valamiképp távoli rokonára talált benne, hisz ő is fölfelé tört, s néha nem kis lelkifurdalással szeretett volna „alantabb” lenni, hiszen fent is a lentit akarta szolgálni. Ez a szolgálat Németh László humanizmusának igazi tartalma, írói célkitűzése. Ez fordította szembe a „sztereotip”, „nyárspolgári” humanizmussal. Az ő író-ideálja nem mutatja önmagát, hanem tetteiben hordja igazolását, a tettek megvalósításának sejtetett módja adja értékét. Claudel *Le soulier de satin*-ját is azért bírálta,¹² mert „amit az író bejelent, több, mint amit csinál; a mű nem méltó a műben szuggerált méltatáshoz”.

Hatalmas Proust-tanulmányát 1932-ben írta.¹³ Igen alaposan foglalkozik az író módszerével, időkezelésével, motívumaival, azok osztódásával, jelképeivel, majd rátér világképének elemzésére, de a legizgalmasabb, amit Proust jövőjéről mond el, „a nagyság alkati hibáiról”, amelyeknek az az eredménye, hogy „a bruttó teljesítményt érezzük, de azt is érezzük, hogy túlságosan ki vannak szolgáltatva a jóindulatunknak”.

Németh László szerint problematikus korokban problematikus írók emelkednek föl. Közéjük sorolja Proustot is, érthetően, hiszen alkatától és irodalomfelfogásától is távol áll, s talán ezért is érezzük úgy, hogy analitikus megközelítése nyomán tömérdek értékes megfigyelése van az író alkotása felhámjáról, de a mélyben inkább csak problémáit látja „az írói öröklét rom-

lékonyágát”, s azt, hogy voltaképp „egy dilettáns került a céh fölé”, s neki, mint a „céh” képviselőjének, szóvá kell tennie, hogy túlságosan is elragadta az elbeszélői modora felfedező izgalma, lélektani érdeklődése, és közben megfeledezett az árnyalt, az idő változásait nyomon követő társadalomrajzról, mindent megmagyaráz, de „a forró jelen”-hez közelítve meg kellene feledkeznie az „örökkévalóságról”.

Ismeretlen és elfelejtett francia vonzalmak

Nem teljes a harmincas évek francia irodalmi hatásairól rajzolt vázlatunk, ha kimaradnak belőle azok a felszabadítónak mondható hatások, amelyeket a francia katolikus írók, a neokatolicizmus nagyjai tettek a hazai katolikus írókra, akiknek szemléleti változása elsősorban e hatásokkal magyarázható.

A franciák irodalomfelfogása már csak azért is példaszerűnek minősülhetett, mert a francia irodalomban mindig is meghatározó volt a nemzeti érzés, jeles írók is a sokat emlegetett *gloire* bűvöletében éltek. Épp a franciáknál lett rendkívül fontos kérdés a katolicizmus, azaz az egyetemes világ- és művészszelemlélet összeegyeztetése a modernséggel. Nemcsak az irodalomban, hanem a bölcsleletben is felmerült ennek igénye. Részletesen foglalkozott a kérdéssel Maritain *Art et scolastique* című munkájában. E mű részleteiből adott közre Pitroff Pál.¹⁴

Maritain, aki azzal is hatott, hogy skolasztikán edzett bölcsleletét Bergson-hatások színezték át, a művészi tevékenységet aszkézisnek mondta: a keresztény író a kegyelem segíti, ez azonban fokozott munkát és elmélyülést kíván tőle. A kort erkölcstelennek élte át, és „eljutottunk a pogány éjszakába”, mondja. Világosságot a tudomány, a fáradságos képzés és önnevelés gyűjthet. Ennek segítségével találhatunk vissza a szeretet helyes értelmezéséhez és gyakorlásához. A műalkotásban – írja Maritain – „olyan tökéletlenséget kell elérni, amelyet állandóan Isten szelleme mozgat”, s alkalmazkodnia kell az erkölcs isteni törvényeihez. Ugyanakkor ki van téve annak a veszedelemnek, hogy épp az erkölcs részéről érik csapások. „Ez az összeütközés kimeradhatatlan.”

Nyilvánvaló, hogy eltért egymástól a francia és a magyar erkölcsi felfogás, ami az irodalmi művek bírálatában és szemléletében is éreztette hatását. Míg a modern francia regényirodalomban a Maritain által jelzett „összeütközés” formáló tényező volt, nálunk felháborodást keltett minden műalkotás, amely az emberi esendőséget vagy a bűnös embert ábrázolta. Épp ezt a merev morális művészszelemlélet oldotta a francia példa.

1929-ben jelent meg Franciaországban a *Les Maîtres Conteurs Hongrois* című novelláskötet, amely Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Tömörkény István, Herczeg Ferenc, Móricz Zsigmond és Kosztolányi elbeszéléseit tartalmazta, Fóti Lajos fordításában. A katolikus sajtóban is elismerés fogadta a könyvet,

már csak azért is, mert annak értékeiről rendkívül méltánylóan nyilatkoztak a francia szellemi élet olyan kiválóságai, mint például René Bazin, neves katolikus író, a Francia Akadémia tagja, Henri Bordeaux, Paul Valéry, a Claudel életében is nagy szerepet játszó Brémond abbé és Abel Lefranc, a Collège de France tanára. A francia katolikus irodalom jeleseinek eszük ágában sem volt hiányolni a gyűjteményből azt a katolikus szellemet, amelynek megvalósításáért oly elszánt szenvedéllyel szálltak síkra a hazai katolikus társaságok, lapok és intézmények. Épp ellenkezően! René Bazin például a következőképpen méltatta a válogatást: „A kötet nagy részét elolvastam már. Sokat hallottam a magyar írók tehetségéről, s ez a kötet megerősíti a hallottakat. A könyvben lévő történetek, úgy érzem, híven fejezik ki a magyar föld költészetét, s azt hiszem, ez a könyv igencsak alkalmas, hogy újra megerősítse a régi magyar-francia barátságot.” Hasonlóan méltányolta az antológiát Henri Bordeaux is: „A legnagyobb örömmel olvastam a Maîtres Conteurs Hongrois-t, amelyben sok költészetet és mély realizmust találtam. Ezek a történetek emlékezetembe idézték magyarországi utazásomat, s felejthetetlen fogadtatásom emlékét.” A híresen szigorú Brémond abbé a többi között ezeket írta: „Nagy érdeklődéssel olvastam a magyar elbeszélőket, és igencsak megörültem, hogy oly elegáns francia nyelven ismerhettem meg ezeket a kiváló tehetségű írókat.”

Az elismerő vélemények¹⁵ legalábbis elgondolkodtatóak lehettek. A francia katolikus irodalom közismert írói és kritikusai épp a gyűjtemény realizmusát, költészetét és lelkeségét méltatták! Az új francia irodalom kiemelkedő alkotóit ismerhették már a hazai kritikusok és olvasók. Nem a katolikus lapokból, amelyek az első világháborúig inkább a naturalizmus elítélésén fáradoztak, hanem a *Nyugat*ból. De Eckhardt Sándor a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem francia tanszékének vezetője – előadásaiban is, bírálataiban is, antológiájában is hiteles képet rajzolt törekvéseikről. A hazai katolikus sajtóban leggyakrabban Paul Claudel neve bukkant föl, ám a neokatolikus irodalom fogalma és többi jelentős alkotójának működése kevés teret kapott a honi katolikus sajtóban.

A francia szellemi élet katolikus reneszánszának előfutárait nálunk alig-alig tartották számon, viszont fontosabbnak vélték, hogy harciasan szembe szálljanak Renannal – mert a vallás és az erkölcs fölé helyezte a tudományos megismerést – s Taine determinizmusával, amely világszerte nagy hatást tett. Huysmans-nak a materializmusból és a naturalizmusból való kiábrándulása utáni konverziójáról ugyan megemlékeztek, Verlaine bűneit bánó, ballépéseit sirató hangjaira azonban nem voltak fogékonyak a fordítók. Barrés gondolatai körül inkább az artistikum iránt tanúsított vonzalma foglalkoztatta néhány ismerőjét, semmint etikájának katolikus ihletettsége. René Bazin neve fel-felbukkant mint katolikus alkotóé, s olykor-olykor Leon Bloyra is hivatkoztak, de inkább csak mint „szenvedélyes, féktelen lélekre”.

A húszas évek második felében a rendkívül művelt Kállay Miklós egyre figyelmesebben igyekezett nyomon követni a francia katolikus megújulás irodalmi jeleit a *Nemzeti Újságban*. Ő figyelmeztetett először arra, hogy a kor francia irodalmának meghatározója a katolicizmus. Úgy látta, hogy a francia szellemi élet legjobbjai kiábrándultak a tudományból, mert az nem felelt meg a lélek transzcendentális igényeinek. Kállay Brunetièrre kritikai működésének kezdetétől számította a megújulást, amelyben kiemelkedő szerepet tulajdonított Bergsonnak, hisz „visszalendítette a filozófiát a metafizika felé, amelynek újra tudományos polgárjogot szerzett”. Bergson, Kállay szerint, lehetővé tette, hogy a francia filozófiában megújuljon a tomizmus, s ez új inspirációkat adott a szépirodalomnak.

A *Nemzeti Újság* vasárnapi irodalmi mellékleteiben 1927-től rendszeresen figyelte a francia katolikus irodalom alkotásait és íróinak megnyilatkozásait. Megemlékezett arról, hogy Mauriac a regényről írva az emberi lélek és a katolikus dogmák hasonlóságáról is szót ejtett. Kállay fedezte föl Gaston Baty nagy feltűnést keltett művét, a *Le Masque et l'Encensoirt*, amelyben a szerző arról értekezett, hogy a nagy görög drámaírók ugyan nem ismerhették az evangéliumokat, de öntudatlanul is a katolikus esztétika szellemében írták műveiket.

A hazai katolikus irodalom teoretikusai számára Charles Péguy, a nagy konvertita és Maritain kínálták a legvonzóbb példát. Péguy annak a megalakulást nem ismerő irodalmi agitátornak volt a típusa, amely a magyar katolikus reneszánsz történetében sem ismeretlen. Röpiratai, pamfletjei, levelei, személyes tanácsai nyomán számos jeles művész tért katolikus hitre. Először ugyan egyfajta ideális szocializmus eszményképe lebegett szeme előtt – ennek is van analógiája katolikus szellemi életünkben –, a Dreyfus-per után azonban kiábrándult: úgy látta, hogy Jaurést és társait csak személyes érdekei vezetik, a hitvitázók lendületével fordult hát a francia szocialista vezér ellen. A *Notre Patrie*-ban a szocializmus internacionalizmusával szemben a francia keresztény hazafiság hagyományait idézte vissza, s ugyanezt a gondolatot dramatizálta *Jeanne d'Arc*-ról írt színművében. Ő volt a Mária-kultusz újraélesztője a franciáknál, s ezzel a magyar lírára is hatást gyakorolt. (Gyermekei súlyos betegsége idején gyalog zarándokolt el Chartres-ba, s az itteni Mária-kép előtt könyörgött gyógyulásukért.)

„Notre cher Péguy” (ezzel a címmel írták meg konverziójának és életének történetét a Tharand testvérek) megtérésében nagy szerepe volt Maritainnek. A nagy neotomista gondolkodó *Les trois réformateurs* című műve, amelyben Luther, Descartes és Rousseau gondolatait kritizálta, ismert volt hazai katolikus körökben, mint ahogy népszerű olvasmánynak bizonyult Brémond abbé *A vallásos szellem irodalomtörténete Franciaországban a vallásháborúk óta* címmel kiadott nagy összefoglalása is, amelyben a francia misztikus érzést tárgyalta.

Az új francia katolikus líra legnagyobb képviselője, Paul Claudel úgy élt a hazai köztudatban, mint a világ egyik legnagyobb költője. Verseinek fordításai szinte minden katolikus folyóiratban s a napilapok irodalmi mellékleteiben is szerepeltek; igaz, ezek a kezdeti tolmácsolások aligha segítették megismerését. Konverziójának története az apologetikus művek hatásának diadalmas példája lett, az éjjeli misén zokogva önmagára ébredő költő megterése a kegyelem működése bizonyosságának minősült. Többször hasonlították kozmikus igényét a magyar Harsányi Lajoséhoz, aki kritikusi szerint ihletetten igyekezett ábrázolni a lélek útját Istenhez, hiányzott azonban belőle Claudel monumentalitása. Claudel lírája, különösen nagyszabású ódái annak bizonyosságai voltak, hogy az istenhitet korszerű formában is ki lehet fejezni s a költészet tárgyává tenni.

Claudelnél kevésbé volt népszerű, de Kállay figyelmét nem kerülte el a szintén konvertita Francis Jammes sem, aki a magyar lírikusok között alighanem Kosztolányira hatott leginkább. Gyakran próbálták megfejteni egyszerűségének titkát, melyet érdekesen ellenpontozott költészetében az érzés olykor eksztatikus intenzitásával. A hazai középnemzedék katolikus költőit gyakran hasonlították Jammes-hoz. Ez azonban inkább udvarias gesztus volt, azt jelezték így a kritikusok, hogy ezek a költemények igencsak lapidárisak.

Kállay Miklós addigi szemléinek mintegy összefoglalásául 1929-ben megjelentette *A katolikus irodalmi újjászületés Franciaországban* című kétkolumnás tanulmányát.¹⁶ Felhívta a figyelmet arra, hogy a francia katolikus lírára elhatározó befolyást gyakorolt a szimbolizmus, amely „a mi irodalmunkban is igen értékes alkotások inspirálója”. Az el- és befogadásnak ez a gesztusa is azt bizonyítja, hogy a hazai katolikus irodalomszemlélet átalakulóban volt, s ebben jelentékeny szerepet játszott az újra felfedezett francia katolikus irodalom.

A hagyományosnak mondható francia–magyar szellemi kapcsolat megújulásában nem kis részt vállalt Pierre Delattre, aki többször megfordult hazánkban, s nem titkolta, hogy komoly előítéletekkel érkezett hozzánk. A francia történelemtanításban ugyanis a Monarchia mint a kis népek elnyomója, jogfosztója jelent meg. Delattre 1927-ben a Notre Dame de Sion zárda lelkigyakorlatos előadójaként járt először Budapesten, ekkor azonban bécsi benyomásai ragadták meg, amelyekről a *La Croix*-ban *Borzalmas események Bécsben – Egy szemtanú közlései* címmel számolt be. 1928-ban egy hónapot töltött hazánkban. Gondosan jegyzetelt, figyelt, hogy elfogulatlanul tanúskodhassék Magyarországról. Ismét Bécsen keresztül igyekezett haza, itt azonban bemutatták Apponyi Albertnek, s az ő tanácsára Szombathelyre látogatott; néhány napot a szemináriumban töltött, majd Körmenten a pannonhalmi főapát vette gondjaiba. Budapest, Esztergom és Vác voltak további állomásai, végül Veszprémben tisztelgett Rott püspöknél, aki elragadtatta kedves ven-

dégszeretetével. A páter kedvező benyomásokkal tért vissza szülőhazájába, s tapasztalatairól 400 oldalas könyvet írt. Munkája közben többször is összekülönbözött honfitársaival, akikben érintetlenül éltek az oktatás és a propaganda által táplált előítéletek (ekkor szilárdult meg a francia–román kapcsolat). Michelet híres mondását idézte nekik: „Ugyan mikor rójuk le már azt a tartozásunkat ennek az áldott nemzetnek, amely a nyugati világ megmentője volt?” A franciák nem nagyon tudtak ilyen tartozásról, annál nagyobb lelkesedéssel ünnepelte a hazai katolikus közvélemény a francia páttert, aki igyekezett kedvező képet kialakítani rólunk.

1932-ben ismét Budapesten járt Pierre Delattre atya. Akkor már mint a hazánkról szóló, azzal rokonszenvező könyv szerzőjét faggatták a riporterek. Változatlan rokonszenvvel és elismeréssel szólt új tapasztalatairól, amit azonban azok összegzéséül mondott, meg nem fogadott jó tanácsnak tekinthetjük: „Intelmem az, hogy Magyarország se foglalkozzék háborús tervekkel. Ne reménykedjék abban, hogy fegyverrel visszaszerezheti azt, amit elvesztett. Túl-ságosan nagy volna a kockázat, több vért veszítene az ország, mint amennyi további életképességét biztosíthatná. Bizonyos vagyok abban, hogy a jövő igazságot szolgáltat Magyarországnak, mert lehetetlen, hogy egy nagy múltú, dicső nemzet elveszítse létjogosultságát, egy nemzet, amely négy évszázadon át áldozta föl magát, másokért. Eljő az óra, amikor a Mindenható így szól majd Magyarországhoz: Tibi dico, surge!” (*Nemzeti Újság*, 1932. augusztus 28.)

A gazdasági világválság, a fokozódó nyomorúság joggal táplálta a félelmet: lesznek, akik valóban „felkelnek”. Az irodalomban radikálisabb eszmék kezdtek feltűnedezni, nem kis rémületére azoknak, akik átélték a proletárdiktatúrát, s nem kértek semmiféle forradalomból. Ellenhatásul mind több olyan elméleti írás jelent meg a katolikus napilapok irodalmi mellékleteiben, melyeknek szerzői rosszalló hangsúlyokkal méltatták az irodalom „demokratikus” irányát, mert az „materiális alapokon nyugszik”, s „szigorú determinizmusának láncából kirekeszt minden spontán, minden váratlan és meglepő megnyilatkozást, ami nélkül a természetfölötti erőkből táplálkozó költői ihlet, az egyéni inspiráció el sem képzelhető.” Nagy nyomatékkal figyelmeztettek arra, hogy az igazi költészetnek semmi köze a demokratikus gondolat-hoz. Szerintük még a radikalizmus olyan kiemelkedő képviselői is, mint Ady, tisztában voltak ezzel, ezért „költészetének legszebb hajtásai azok, amelyek metafizikai vágyódásából, konzervatív érzései talaján fakadt inspirációból születtek”.¹⁷

Ám a világirodalomban egyre több olyan műalkotás született, amely egyáltalán nem konzervatív életérzést sugallt. Alig áldozott le a naturalizmus napja, a regényben máris feltűnt és irányzattá szerveződött a populizmus, mintegy annak bizonyosságául, hogy hiába nevezte Ortega kiélt műfajnak a regényt, az mindig képes a megújulásra. A katolikus kritikusoknak a populizmusnál is több fejtörést okozott az a tény, hogy a modern regény már nem

törekedett széles ívű társadalomábrázolásra és környezetrajzra, viszont mind több furcsa, különleges figura népesítette be terét. Felmerült a kérdés: vajon a hagyományos regényforma végét jelenti-e a társadalmi érdekű témák kiküszöbölése, vagy a műfaj megújulását jelzi? S ami még izgalmasabb és talányosabb kérdésnek mutatkozott: vajon a műalkotást ösztönző és létrehozó inspiráció, mely Brémond abbé szerint a lélek megtisztult állapota, hogyan működik, amikor torz, megsebzett lelkű figurákkal telíti a művek cselekményét? A hazai katolikus kritikusoknak rá kellett döbenniük, hogy a nyomorúság – akár a léleké, akár a testé – táplálja a bűnözést. A világválság legelső évétől kezdve rohamosan emelkedett a betörések, rablások és az élet ellen elkövetett bűntettek száma. Netán a művészetekbe is behatol a bűn ábrázolása? Kétségeiket némiképp enyhítette Brémond abbé, aki két könyvben is foglalkozott a költői alkotásmód természetével (*La Poésie pure; Prière et Poésie*). Nagyon egyetértettek fejtegetésével, mely szerint csak az az alkotásmód lehet igazán hiteles, amelynek lázában az inspirációt nyert, tehát kegyelmi állapotban lévő lélek hirtelen kiemelkedik a világ bűnei közül, megéri és átéli a világrendben elfoglalt helyét és küldetését. Ebben a fenséges állapotában mindent tisztán lát s képes rendet tenni a világ kaotikus zúrzararában. Brémond abbé szerint nemcsak az alkotói lelket hatja át e jótékony, megtisztító inspiráció, hanem a befogadói tudatot is. A hiteles műalkotás az olvasó lelkében is különleges állapotot, büntetlen teret hoz létre. Brémond abbé az olvasó inspirációjának három fokozatát különböztette meg: a műélvezőt, a költőit és a szentet. A legelső és a legfelső fok közös jellemzője, hogy kifejezésére hiányoznak hiteles, megfelelő szavaink. Ez azonban egyáltalán nem hátrány, mert a szó tökéletlen eszköz, korlátozza az eredeti ihlet élességét, s kivált alkalmatlan arra, hogy teljes képet adjon az inspiráció szent állapotáról, amikor az alkotó és a befogadó lelke Istenhez száll fel. Így jutott el a „tisztá költészet” ideáljához. Ebben a költői állapotban és formálásban ugyan nem érvényesül a descartes-i logika, de az írónak alkalma nyílik arra, hogy kiküszöböljön művéből minden fölösleges szót és hasonlatot, minden olyan elemet, amely által a bűnös valóság megzavarhatja a lélek tiszta szárnyalását.

Brémond abbé esztétikája nagyszerű alkalmat adott arra, hogy a magyar katolikus kritikusok egy része – legalábbis az olyan, aki ismerte fejtegetéseit – lándzsát törjön a konzervatív-tradicionalista irodalom mellett. Ezzel azonban nem tudták meggátolni, hogy a pályakezdő fiatal írók, a konzervatív irodalom második nemzedéke ne forduljon mintáért, követendő elvekért a francia szellemi élethez, a harmadik nemzedék írói – többen Eckhardt Sándor neveltjei – pedig minden fenntartás nélkül sajátjuknak érezték a nyugatos irodalmat, annak francia vonzalmát is. E generáció fordításaival és esszéivel a francia irodalom hiteles tolmácsolója, lelkes népszerűsítője lett, s a magyar-francia szellemi kapcsolatokat még intenzívebbé tette.

A második nemzedék

A fiatalok, elsősorban a *Korunk Szava* írói – Chesterton mellett – a francia irodalmi életben keresték s találták meg irodalmi és társadalmi elveik mintáit. Nem véletlenül nevezték magukat reformnemzedéknek. Ennek a generációnak már nem a tekintélyelv volt a mozgatója, hanem a demokratikus berendezkedés ideálja. Gondolkodásukra elsősorban a francia újtomizmus gyakorolt nagy hatást. A francia újtomisták abból a feltételezésből indultak ki, hogy Szent Tamás, ha élne, modern nyelven, modern formában filozofálna, s szembenézne a tudomány és a kor minden problémájával. A francia és a német szellemnek az első világháború befejezése óta egyre élesebb szembenállása is megmutatkozott a német és a francia újtomizmus eltérő törekvéseiben. Utóbbi a világos rendszerezésre, az egyetlen igazság megfogalmazására törekedett, a franciát egyfajta sóvárgás, dac és nyugtalanság jellemezte. A fiatalokban Maritain meglátása visszhangzott: a kor tragédiája, hogy elszakadt Istentől, de él benne még a betegségtudat, lelkében kegyesség és alázat fejlődik ki.

Olvasmányaik közé tartozott Garrigou Lagrange, Sertillanges és Gardeil; ez utóbbi ugyan inkább teológus volt, mint filozófus, mégis nagy hatást tett a modern kérdések iránt tanúsított nyitottságával. Szinte elementáris hatást tett rájuk Sertillanges, aki a gondolkodás organikus fejlődésének elvét hangsúlyozta, s hatása alá vonta a francia egyetemi ifjúságot. Többen ismerték a magyar egyetemisták közül a sokáig általa szerkesztett *Revue des Jeunes*-t és a *La Vie Spirituelle*-t, amelynek hasábjain együtt jelentkeztek a legkiemelkedőbb domonkos és bencés gondolkodók.

1931-ben, tehát a világválság egyik legkeményebb évében jelent meg gróf Széchenyi György szerkesztésében és kiadásában szerény füzetformában „az ifjú katolicizmus” első hazai lapja, a *Korunk Szava*, melynek szerkesztőbizottságában az új nemzedék képviseltette magát: Aradi Zsolt, Balla Borisz, Katona Jenő és Mihelics Vid. A második számban már nem szerepelt Balla Borisz és Katona Jenő, előbbi azonban hamarosan visszatért a lap kötelékébe. Katona Jenő és Mihelics azonban hamarosan végleg kimaradtak a szerkesztőbizottságból. A lap anyagi terhei Széchenyi György vállán nyugodtak. Nem szerepelt ugyan az impresszumában Possonyi László neve, de a kulturális részt voltaképp ő szerkesztette.

A főszerkesztő és lapgazda kereszténypárti politikus volt. Igazi idealista, mélyen etikus lény. Cikkeiben ugyanakkor a retorizmus uralkodik. Hiányzott belőle az a józan racionalizmus, amellyel Mihelics jellemezte meglehetősen keményen elődeik keresztény politikáját, amikor arra figyelmeztetett, hogy a katolikus közgondolkodást egyáltalán nem hatotta át a *Rerum novarum* szellemisége, s akkor sem tesznek semmit ennek érvényre juttatásáért, amikor a politikai hatalmat birtokolják. Ő is, nemzedéke tagjai is, modellértékűnek tekintették Salazar portugál és Dolfuss osztrák berendezkedését, s

talán az sem véletlen, hogy Balla Borisz rendkívüli rokonszenvvel támogatta Gömbös Gyula retorizmusba fúló reformelgondolásait.

Már a *Korunk Szava* első számainak egyikében megfogalmazódott a fiatal katolikusoknak az a törekvése, hogy az egyházban nagyobb szerepet kapjanak a hozzáértő világiak. „A magyar hierarchia mintha önmagát akarná még ámítani – írták a XX. Katolikus Nagygyűlést kommentálva – a biztonságról, az erő képzetéről, amely – nincs többé.”

1932. június 1-jei számában a lap ankét formájában foglalkozott a nemzeti szocializmussal. A hozzászólók közül egyedül Milotay István – az ő képviselővé történt megválasztását egyébként örömmel méltatta a *Korunk Szava* – rokonszenvezett vele, de nem volt egyértelműen elutasító König Antal teológus, Kray István kereszténypárti képviselő és Mihelics sem, Eckhardt Tibor pedig egyenesen a nagy ideálok követőjének vélte látni a hatalom megragadására készülő Führert. Hitler ezen az ankéton mint a bolsevizmus elleni védekezés és ellensúly jelent meg tudatukban. Tévedés volna azt hinni, hogy e vélekedésükkel magukban álltak. Szerzte Európában tétováztak a fasizmus megítélésének kérdésében az intelligencia tagjai, köztük olyan nagy személyiségek is, mint Shaw és Benedetto Croce. Az ankét két elítélő, keményen a hitlerizmus ellen érvelő hozzászólója Kéthly Anna és Ignotus Pál volt.

A *Korunk Szava* végzetét, mint a kultúráét annyiszor, a politika, pontosabban a politizálás hozta. Balla Borisz nem leplezve Gömbös iránt érzett lelkes csodálatát, sőt elkötelezettségét, úgy fogalmazott, hogy minden reformerőnek kötelessége mellé állnia. Balla, Aradi és Possonyi azt követelték Széchenyi Györgytől, adja át nekik a lap irányítását. Amikor a gróf erre nem volt hajlandó, kiléptek a *Korunk Szavából* és megalapították ellenlapját, az *Új Kort*. A beteg, magára hagyott Széchenyi egy ideig szüneteltette lapja megjelentetését, amely március 15. után került előfizetőihez ismét, de igazi újjászületése 1935 májusától számítható, amikor szerkesztését Katona Jenő vette át. Az *Új Kor* alapvetése is Mihelics Vidnek köszönhető, aki ekkor is erősen támogatta a központosítási törekvéseket, emiatt azonban a lap nagyon sok katolikus értelmiséginek a rokonszenvét veszítette el, akik még emlékeztek arra, hogy Glattfelder Gyula és Serédi Jusztinián a felsőházban is szót emeltek a diktatórikus politikai törekvések ellen. Balla Borisz mindenesetre hamarosan megvált az *Új Kortól* és diplomáciai pályára váltott. Ebben s a lap látványos zuhanásában része lehetett Bangha Bélának is, aki a *Magyar Kultúrában* igen csak keményen ítélte el a reformer ifjak Széchenyi Györggyel szemben tanúsított magatartását.

A *Korunk Szava* későbbi története azt bizonyítja, hogy Katona Jenő kivételes bátorsággal és judiciummal tájékozódott a nagypolitikában. *Magyar hitleristák* című pamfletjéről méltán írja Vásárhelyi Miklós: „a kor egyik legbri-liánsabb politikai-irodalmi műve.”¹⁸

A harmadik nemzedék

Minél fenyegetőbb lett egy újabb világháború közelsége, annál élénkebben fordultak a fiatalok a francia irodalmi törekvések felé. Szabó Lőrinc fellépésük előtt lefordította Villon *Tíz balladáját* és *A szép fegyverkovácsné panaszát*, s ehhez az ő nemzedékéhez tartozott a *Dekameront* összeállító Gyergyai Albert is. Villon körül a magyar fordítástörténet egyik tisztázó vitája robbant ki Faludy György ballada-„átköltései” után (1937), a *Nagy testamentumot* viszont már kiválóan és hűségesen tolmácsolta Vas István. A hűség, hitelesség a fordítások mércéje lett, s ebben nagy szerepe volt a harmadik nemzedék fordítóinak.

A *Vigilia* tudatosan vállalta a franciák iránti elkötelezettséget. Claudeltól már a lap indulásának évében fordított Szerb Antal (*Lisieux-i Szent Teréz*) és az akkor nagy tehetségként számon tartott Habán Mihály (*Az idő felajánlása*), majd több nagy verse is következett Horváth Béla és Rónay György átültetésében, de Just Béla is fordította ekkoriban egy költeményét. A harmincas évek hazai folyóiratai közül a *Vigiliában* jelent meg a legtöbb francia vers fordítása, részben azért, mert 1938-tól itt tette közzé az új francia költők később antológiává bővített verseit Rónay György,¹⁹ közöttük Duhamel remekét, a *Florentin Prunier balladáját*,²⁰ amelyet Paul Souchon, Jean-Pierre Calloc'h, Alfréd Droin, Marie Noel, Léon Cathlin és Jules Supervielle verseivel együtt *A franciák háborúja* ciklusba sorolt. (Az antológiának hamarosan második kiadása is megjelent.)

Legalább ilyen gazdag volt a francia művek kritikai szemléje is. Kiemelkedően érdekesek Lovass Gyula írásai (például Martin du Gard *Thibault családjáról*²¹), a később neves Teilhard de Chardin-kutatóvá, -magyarázóvá és -fordítóvá lett Rezek Román pedig sorozatban értelmezte Charles Péguy életművét.²²

„Amit Baudelaire fordítása a *Nyugat*-nemzedék számára, szinte ugyanazt jelentette a fiataloknak Apollinaire-é – írja Sötér István.²³ – Ez a talányos és barbár költő négy csodálatos magyar tolmácsolást kapott Illyés Gyula, Radnóti Miklós, Rónay György és Vas István fordításaiban. Míg a modern francia prózaírók közül Proust és Gide-en kívül Cocteau, Malraux, Aragon, Giraudoux, Martin du Gard, Saint-Exupéry és Supervielle regényei nyertek nem mindennapi finomságú átültetéseket, a modern francia líra körül talán még élénkebb lett legjobb költőink »fordítás-versenye«.” Mert a francia hatás sokat jelentett a háború előtt és alatt, de nem elhanyagolható ma sem.

- 1 GYERGYAI Albert, *Hadjárat*, Disputa, Nyugat, 1925, I, 496–500.
- 2 François GACHOT, *Jean Cocteau*, Nyugat, 1925, II, 292–294.
- 3 GYERGYAI Albert, *Paul Valéry*, Nyugat, 1925, III, 461–462. Uő, *Paul Valéry*, Nyugat, 1930, II, 633–640.
- 4 GYERGYAI Albert, *Curtius*, Nyugat, 1926, I, 364–367.
- 5 1927, I, 181–192. Később egy részlettel bővítve: GYERGYAI Albert, *Kortársak*, 1965, 219–236.
- 6 GYERGYAI Albert, *Francia irodalom. Georges Duhamel*, Nyugat, 1932, II, 341–343.
- 7 GYERGYAI Albert, *Marcel Proust (1871–1922)*, Nyugat, 1936, II, 341–350.
- 8 BABITS Mihály, *Magyar Proust*, Nyugat, 1937, I, 247–248; HALÁSZ Gábor, *A Proust-élmény nyomában*, Nyugat, 1937, I, 418–426.
- 9 JUST Béla, *Proust körül*, Nyugat, 1938, I, 370–376.
- 10 NÉMETH László, *Európai utas*, 1973, 243–245.
- 11 André Gide = *Európai utas*, 378–388. A tanulmányt 1928-ban írta.
- 12 CLAUDEL, *Le souliel de satin* = *Európai utas*, 456–460. (1931-ből.)
- 13 Proust = *Európai utas*, 313–347.
- 14 *Katolikus felfogás és modern költészet*, Nemzeti Újság, 1931. augusztus 23.
- 15 Nemzeti Újság, 1929. május 7.
- 16 Nemzeti Újság, 1929. március 31.
- 17 KÁLLAY Miklós, *Költészet, ihlet és demokrácia*, Nemzeti Újság, 1930. január 13.
- 18 VÁSÁRHELYI Miklós, *Korunk Szava*, Vigilia, 1986, 6. sz.
- 19 RÓNAY György, *Modern francia líra*, 1939, Eckhardt Sándor ajánlásával.
- 20 Vigilia, 1939, 55–56.
- 21 Vigilia, 1940, 511–516.
- 22 Charles Péguy *világa*, 1939, 405–412; *Charles Péguy életműve*, 1939, 470–479.
- 23 SÓTÉR István, *Magyar–francia kapcsolatok*, 1946, 194.